

KATOLIČKA CRKVA I HRVATSKI SELJAČKI POKRET NA PRIMJERU SPLITSKE I MAKARSKE BISKUPIJE OD 1935. DO 1939.

Hrvoje Markulin

Franjevačka klasična gimnazija
s pravom javnosti u Sinju
hr.markulin@gmail.com

UDK: 329(497.583Split)HSS*1935/1939*
27-772:HSS*1935/1939*
<https://doi.org/10.34075/cs.57.4.3>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2022.

Sažetak

Rad proučava odnos Katoličke Crkve i oporbene Hrvatske seljačke stranke te vladajućeg državnog režima u Kraljevini Jugoslaviji na primjeru Splitske i makarske biskupije od 1935. do 1939. godine. U tom je razdoblju HSS aktualizirala rješavanje političkog položaja Hrvata u monarhističkoj Jugoslaviji stvarajući općenarodni hrvatski seljački pokret preko kojeg su u državi kao najvažnije nametnuli političko pitanje koje je bilo poznato pod nazivom hrvatsko pitanje. U tako značajnim političkim i društvenim zbivanjima nisu po strani ostali ni svećenici i biskupi. Crkva nije djelovala kao politička organizacija, no pojedini su svećenici bili politički angažirani – većinom na jednoj (HSS), ali i na drugoj strani (Vlada). U tom se kontekstu u radu, prvenstveno na temelju arhivskih i novinskih izvora, opisuje djelovanje svećenstva Katoličke Crkve u Splitskoj i makarskoj biskupiji u politički vrlo intenzivnom i turbulentnom razdoblju.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, Katolička Crkva, hrvatski seljački pokret, izbori, svećenik, režim

UVOD

Područje Splitske i makarske biskupije bilo je od 1929. godine u sastavu Primorske banovine, a od 1939. godine u sastavu Banovine Hrvatske te je administrativno bilo podijeljeno na kotare Split, Sinj, Imotski, Makarska i Metković.¹ U tim je kotarima HSS ostvarivala uvjerljivo nadmoćne izborne rezultate u odnosu na političku konkurenciju. U Kraljevini Jugoslaviji održani su 1935. godine par-

¹ Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine, 1938: 4-9; 36-37.

lamentarni izbori za Narodnu skupštinu kao najviše zakonodavno državno tijelo.² Ti su izbori, nakon posljednjih višestranačkih izbora iz 1927. godine i uvođenja Šestosiječanjske diktature 1929. godine, označili prekretnicu u dotadašnjoj državnoj politici koja je bila strogo centralistička te se zasnivala na diktaturi kralja (djelovanje političkih stranaka bilo je zabranjeno). Izborima je prethodio atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u listopadu 1934. godine i preuzimanje vlasti *de iure* od strane tročlanog Namjesništva, a *de facto* od strane kneza Pavla Karađorđevića kao jednog od namjesnika. Ta je promjena u vrhu vlasti dovela do prestanka otvorene diktature i početka političkog dijaloga s Hrvatima, što je podrazumijevalo postupnu obnovu političkog života. Hrvatska seljačka stranka, kao vodeća hrvatska politička stranka, obnovila je svoju organizaciju te je preuzela ulogu predstavnika cjelokupnoga hrvatskog naroda – predvođena predsjednikom Vladkom Mačekom kog je režim pustio iz zatvora. Predvodničku ulogu HSS je potvrdila na skupštinskim izborima 1935. godine ostvarivši izbornu pobjedu u kotarima Imotski, sa 8.646 glasova ili 91,2 %, Metković 3.018 glasova ili 77,4 %, Sinj 10.572 glasa ili 76 %, zajedno u Kotaru Split i u gradu Splitu 22.068 glasova ili 71,2 % te u Kotaru Makarska 3.527 glasova ili 59,2 %.³ Na općinskim izborima koji su održani 15. studenoga 1936. godine HSS je pobijedila u svim općinama na području Split-ske i makarske biskupije osim u Vrlici, gdje je pobijedila režimska Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ).⁴ U samom gradu Splitu, koji je imao status gradske općine, lokalni izbori nisu održani 1936. godine. Daljnji napredak u izbornim rezultatima HSS je ostvarila ponovno na skupštinskim izborima 1938. godine.⁵ Tada je u Kota-

² Na izborima su 5. svibnja sudjelovale četiri liste: *Vladina lista*, s nositeljem Bogoljubom Jevtićem, *Udružena opozicija* (Seljačko-demokratska koalicija, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Davidovićevo krilo Demokratske stranke i dio Zemljoradničke stranke), s nositeljem Vladkom Mačekom, *Zbor*, na čelu s Dimitrijem Ljotićem, i *Staroradikali*, s nositeljem Božom Maksimovićem. Vladina lista dobila je 1.746.982 glasa (60,6 %), Udružena opozicija 1.070.345 glasova (37,4 %), Zbor 35.549 glasova (1,16 %) i Staroradikali 24.088 glasova (0,84 %). Međutim, Vladina lista dobila je pri podjeli mandata prema nedemokratskom izbornom zakonu 303 zastupnička mjesta, a Udružena opozicija samo 67 mjesta. (Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999: 341.)

³ Tomo Jančinković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, 1939: 42-43; Novo doba, godina XVIII: broj 106 od 7. i 8. svibnja 1935: 1; 2.

⁴ Novo doba, godina XIX: broj 269 od 16. studenoga 1936: 1; Jadranski dnevnik, godina III: broj 268 od 16. studenoga 1936: 2-3.

⁵ Na izborima su 8. prosinca sudjelovale tri liste: *Vladina lista* Jugoslavenske radikalne zajednice, s nositeljem Milanom Stojadinovićem, *Udružena opozicija*, s

ru Imotski HSS imala 10.740 glasova ili 96 %, u Kotaru Metković 4.169 glasova ili 98,2 %, u Kotaru Sinj 12.388 glasova ili 84,8 %, u Kotaru Split i u gradu Splitu 29.776 glasova ili 88 % te u Kotaru Makarska 4.925 glasova ili 85,2 %.⁶ Ti su posljednji izbori označili i konačan preokret u koncepciji državne politike te su bili uvod u rješavanje *hrvatskoga pitanja*, odnosno osnivanja Banovine Hrvatske.

Tablica 1: izborni rezultati HSS-a na području Splitske i makarske biskupije

KOTARI	IZBORNI REZULTATI HSS-a		
	Skupštinski izbori 1935.	Općinski izbori 1936.	Skupštinski izbori 1938.
Split	22.068 glasova ili 71,2 %	13.299 glasova ili 75,9 %	29.776 glasova ili 88 %
Sinj	10.572 glasa ili 76 %	7.337 glasova ili 66,6 %	12.388 glasova ili 84,8 %
Imotski	8.646 glasova ili 91,2 %	8.291 glas ili 100 %	10.740 glasova ili 96 %
Makarska	3.527 glasova ili 59,2 %	4.184 glasa ili 80,3 %	4.925 glasova ili 85,2 %
Metković	3.018 glasova ili 77,4 %	3.235 glasova ili 100 %	4.169 glasova ili 98,2 %

Politička i društvena dominacija HSS-a nije stvorena niotkud te je prije svega bila odgovor na centralističku politiku Beograda, koja se očitovala u nasilju prema stanovništvu kao i u gospodarskoj nerazvijenosti i zaostalosti. Biskup Klement Kvirin Bonefačić i svećenstvo, u prvom redu župnici (bilo dijecezanski, bilo redovnički), često su imali ulogu narodnih predstavnika i zaštitnika pred vlastima. Prema crkvenim statistikama iz 1937. godine Splitska i makarska biskupija tada je imala 279.333 katolika u 143 župe.⁷ Na

nositeljem Vladkom Mačekom, i *Zbor*, s nositeljem Dimitrijem Ljotićem. Na razini cijele države Vladina lista Jugoslovenske radikalne zajednice dobila je 1.643.738 glasova ili 54 %, Udružena opozicija unutar koje je bila HSS 1.364.524 glasa ili 44 %, *Zbor* 30.734 glasova ili 1%. (Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 1998: 200.)

⁶ Tomo Jančinković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, 1939: 42-43; Novo doba, godina XXI: broj 291 od 14. prosinca 1938: 1.

⁷ Krunoslav Draganović, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939: 179.

tom području to je bilo oko 95 % stanovništva, a preostali dio činili su pravoslavni, oko 5%, te ostali, manje od 0,5 %.⁸ Zahvaljujući organiziranosti i hijerarhijskoj strukturi Biskupije, Ordinarijat je bio dobro obaviješten o događanjima u župama te je shodno tome po potrebi intervenirao – bilo prema crkvenim predstavnicima, bilo prema predstavnicima vlasti. Jačanjem HSS-a i njegovom boljom organizacijom smanjuje se potreba za posredovanjem i intervencijama crkvenih struktura.

U katoličkim su se župama uz vjerski život odvijali i drugi društveni događaji pa tako i oni povezani s režimom ili s HSS-om i *hrvatskim seljačkim pokretom*, o čemu su i Ordinarijat i župnici vodili posebnu brigu, nastojeći biti uz narod, a istovremeno paziti na crkvene propise i disciplinu. Krajem veljače 1935. godine, najavljujući proljetni pastirski zbor, biskup Bonefačić je svećenicima svoje biskupije uputio neke savjete, opomene i naredbe, a u njima je iznio i svoj stav o raspisanim izborima za Narodnu skupštinu. Istaknuo je da je to *prigoda kada građani vrše svoje najveće pravo i dužnost*. Kao novost najavio je *veći broj lista i kandidata pa će svaki izbornik moći se slobodnije i smirenije opredijeliti prema svojoj savjesti*. U svojoj ocjeni budućih kandidata nije izabrao nijednog pojedinca ili stranku, nego ih je kao političare proglasio više-manje istovjetnima, a svećenicima je poručio da *oni kao i svi katolici imaju dužnost između dva zla birati manje te da će u konkretnom slučaju glasovanjem svoje povjerenje pokloniti onom kandidatu koji svojim dobrim glasom i svojim ponašanjem, dosadašnjim radom i istupima u javnosti daje neko moralno jamstvo da će se u datom slučaju istinski i nesebično zalagati za zakonitost uopće i svoj poslanički rad udešavati u skladu sa savješću svjesnoga kršćanina*. U slučaju izazivanja nemira i otpora prema *organima vlasti*, biskup je upozorio svećenike da budu oprezni i da sebi ne dopuste uvući se u takvo što te da na isti način upućuju i vjernike, *koji su na žalost lako pristupačni onima koji im obećavaju raj na zemlji, a uistinu ga upropašćuju i vode u moralnu i materijalnu bijedu*. Na kraju je svojim svećenicima rekao, pozivajući se na crkveni zakonik, kako je bolje da poslanici budu čestiti i savjesni svjetovnjaci nego svećenici *jer su parlamentarne prilike posvuda takove da se pravi svećenik kao poslanik često nađe u teškom položaju i u kušnji da izgubi i sebe i svoju svećeničku čast*. Izričito je napisao da neće dopustiti da *koji dijecezanski svećenik primi kandidaturu*.⁹ Više je nego jasna Bonefačićeva neutralnost u pogledu izbora političke

⁸ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga 2, 1938: 8-9.

⁹ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 622/35.

opcije, što je pokušao prenijeti svećenicima u biskupiji. On ne ističe politička, nego kršćanska načela kao ključni kriterij u odabiru kandidata na izborima. Tako ne iznosi ni politički stav o HSS-u i *hrvatskom seljačkom pokretu*, a prema predstavnicima vlasti traži suzdržanost. Neki su drugi biskupi vezano za tadašnju političku situaciju bili otvoreniji što ih je dovelo u izravnu konfrontaciju s režimom.¹⁰ Bonefačić je i za izbore u prosincu 1938. godine izričito zabranio svećenicima da budu predstavnici političkih lista na izbornim mjestima, što je uključivalo i listu Vladka Mačeka. Pojedini svećenici, ne znajući za biskupovu naredbu, dogovorili su još prije s prvacima HSS-a biti predstavnici njihove liste, što je i sud bio već potvrdio. U tim je iznimnim situacijama biskup preporučio svećenicima da svoja mjesta u potpunosti prepuste zamjenicima, a ako to nikako nije moguće, da ih zamjenici onda zamijene za vrijeme dok oni budu vršili službu Božju (izbori su bili u nedjelju).¹¹

Ipak, tadašnja su društvena zbivanja uvjetovala da su se i mnogi svećenici morali izjasniti – bilo o režimskim vlastima i njihovim postupcima, bilo o HSS-u i njegovom oporbenom djelovanju.

---

¹⁰ Ministar unutarnjih poslova, slovenski katolički svećenik Anton Korošec poslao je nadbiskupu Alojziju Stepincu pismo u kojem je implicirao da se Katolička akcija svrstala uz Mačekovu stranku. Stepinčev je odgovor bio primjer njegova odnosa prema tadašnjoj političkoj sceni i svojevrсни putokaz za političko ponašanje crkvenih ljudi u tadašnjim složenim i napetim političkim odnosima. Stepinac je odgovorio Korošcu da je danas, tj. u uvjetima diktature, sav hrvatski narod uz Mačeka i to nije više jednostavna politička stranka, nego opći narodni pokret koji traži da se hrvatskom narodu priznaju prava čovjeka i građanina i naroda, čega svega, budimo iskreni, nije taj narod do sada osjetio u ovoj državi. (Jure Krišto, *Stoljeće naroda i Crkve*, Zagreb, 2019: 190.)

Na proslavi biskupskog jubileja vrhbosanskog nadbiskupa i metropolita Ivana Šarića (30 godina biskupske službe) iz Sarajeva u lipnju 1938. godine hrvatski biskupi upućuju predsjedniku HSS-a Vladku Mačeku brzojavni pozdrav: *S velike i značajne proslave jubileja hrvatskog biskupa dr. Ivana Šarića, pozdravljamo Tebe vodo i kličemo Ti – Da te Bog živi ad multos annos! Živio!* U potpisu nadbiskup vrhbosanski dr. Ivan Šarić, nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac, vladika križevački dr. Dionizije Njaradi i biskup dubrovački dr. Josip Carević. (Jadranski dnevnik, godina V: broj 149 od 28. lipnja 1938: 4.)

¹¹ U Slivnu je HSS. odnosno listu Vladka Mačeka zastupao župnik fra Ivan Bronić (u dogovoru s narodnim zastupnikom Kotara Imotski Milom Vukovićem), a u Lečevici i Čvrļjevu župnici fra Petar Glavaš i fra Frane Borić (po uputama splitskog narodnog zastupnika Paške Kaliterne). Zadaća im je bila u ime HSS-a pregledati i po potrebi ispraviti biračke popise, davati seljacima potrebne informacije, pripremati ih za izbore te nadzirati izborni proces na sam dan izbora. (NAS, uredovni spisi, 1938., br. 3685/38; Novo doba, godina XXI: broj 245 od 19. listopada 1938: 3; broj 246 od 20. listopada 1938: 3.)

1. TEROR CENTRALISTIČKE DIKTATURE

Uvedena diktatura nije značila samo suspenziju parlamentarne demokracije i političkog pluralizma nego je ona poprimila i naj-surovije oblike terora, koji se očitovao u zastrašivanju katoličkog stanovništva, batinanju, zatvaranju i novčanom kažnjavanju pa i u ubojstvima nedužnih ljudi. Javno iskazivanje hrvatskoga nacionalnog identiteta i katoličke vjerske manifestacije (iako službeno dozvoljene) bili su pod budnom paskom kotarskih vlasti i žandara, koji su često uzimali zakon u svoje ruke. U tome nisu bili pošteđeni ni katolički svećenici, koji su se zauzimali za narod i njegova prava. Oni su često pisanim putem tražili biskupovu zaštitu, koji je onda intervenirao kod nadležnih državnih vlasti, što je najčešće bilo bezuspješno. Prvi teži slučaj na području Splitske i makarske biskupije dogodio se neposredno nakon Euharistijskog kongresa Biskupije splitske i makarske u Omišu u lipnju 1932. godine, kada su žandari pucali u narod koji se razilazio nakon proslave. Povod su im bile dvije crkvene zastave Vranjičana i Sućurana s likom Srca Isusova na crveno-bijelo-plavoj podlozi. Zastave su rasjekli sabljama, a u narod su pucali te ranili jednog mladića i jednu djevojku. Iste su večeri u Srinjinama žandari usred sela napali vjernike po povratku s Kongresa te su ubili dvojicu mladića koji su bili rođena braća. Biskup Bonefačić više je puta prosvjedovao kod nadležnih vlasti tražeći pravdu i pri tome je navodio imena počinitelja kao i imena svjedoka. Međutim krivci nisu nikada pozvani na odgovornost, a kamoli da su kažnjeni.¹² Crkvena udruženja i njihovi sastanci bili su pod prismotrom države koja je i taj segment društvenog života strogo kontrolirala. Uobičajeni sastanak društva Katoličke akcije 1934. godine u Donjem Selu na otoku Šolti dobio je sudski epilog u kojem je župnik don Toma Bavčević osuđen najprije na 2.500 dinara kazne, a nakon intervencije biskupa Bonefačića kazna je smanjena na 500 dinara ili 10 dana zatvora. Iz Kraljevske banske uprave obrazložili su biskupu kako je kazna smanjena na najmanju moguću mjeru, ali nije mogla biti potpuno ukinuta jer je Bavčević *unatoč prethodnih prijateljskih opomena i uputa kotarskog načelnika ipak održao sastanak s 20-ak župljana – ne o čisto crkvenim i vjerskim stvarima, već i o svjetovnim. Štoviše kod njega je tom prilikom pronađena i jedna zabranjena knjiga u smislu koje je vjerojatno poučavao okupljene.*¹³ Dakle, režim je kažnjavao samo na temelju pret-

¹² Slavko Kovačić, *Biskupijski euharistijski kongres u Omišu 1932. godine*, Zov rod-nih ognjišta, godina V, broj 2(9), 1999: 21.

¹³ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 2083/35.

postavke da je župnik rekao nešto što vlasti ne dopuštaju i što im je protivno. Uz to je bilo gotovo nemoguće ispuniti uvjete vlasti da im svaki pojedinačni sastanak bude prijavljen budući da je svaka prijava zahtijevala 8 dinara takse, što nije bio mali iznos, pogotovo ako se uzme u obzir brojnost i učestalost sastanaka različitih crkvenih udruženja i bratovština pri pojedinoj župi. Župnik Brela don Ante Soljanić uhićen je 1935. godine zajedno s nekoliko svojih župljana odmah poslije Nove godine, jer su pjevajući i čestitajući Novu godinu prolazili Brelima te su pritom, između ostaloga, navodno uzvikivali „živio Maček, živila Hrvatska” te „doli Jugoslavija i doli Srbija”. Zatvoreni su u Makarskoj u nehumanim zimskim uvjetima te uskoro i osuđeni po *Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi*, a Soljanić je označen kao njihov kolovođa.¹⁴ Režim je u cenzuri otišao i korak dalje, dovodeći u pitanje i pjevanje izrazito crkvene pjesme *Zdravo Djevo, svih milosti puna* (ili *Rajska Djevo, kraljice Hrvata*), koja je napisana i uglazbljena 1904. godine. Pojedinci skloni dokazivanju pred režimom prijavili su fra Petra Pavišu zbog pjevanja te pjesme u crkvi u Baškoj Vodi te su čak pozvali i žandare, tražeći da se prekine bogoslužje (što se ipak nije dogodilo). Tvrdili su da je ta pjesma zabranjena zakonom. Potaknut tim neugodnim iskustvom Paviša se obraća Ordinarijatu u Splitu, koji je izričito odgovorio da ta pjesma nije zabranjena zakonom i da se može slobodno pjevati u crkvama. Na intervenciju Ordinarijata oglasila se i kotarska vlast prebacujući odgovornost na pojedince koji su prijavili župnika. Radi sigurnijeg razjašnjenja cjelokupne situacije iz splitskog Ordinarijata postavili su pitanje zakonitosti pjesme Biskupskoj konferenciji, na što im je predsjednik i zagrebački nadbiskup Anton Bauer odgovorio da je ta pjesma potpuno zakonita i da se može slobodno pjevati u crkvama i na crkvenim manifestacijama (premda je i u Zagrebačkoj nadbiskupiji bilo pojedinačnih slučajeva da se njezino pjevanje spriječi).¹⁵ Svi ti primjeri nisu bili ni slučajni ni usamljeni. Ban Primorske banovine Josip Jablanović (prije promjene imena i prezimena 1918. godine zvao se Giuseppe Cortellazzo¹⁶) izravno je davao naloge kotarskim načelnicima vezano za postupanje za svaki pojedinačni slučaj. To je on sam priznao u pismu upućenom biskupu Bonefačiću, a potaknut time što je čuo kako je biskup, komentirajući brojna uhićivanja ljudi, bio izjavio: „Kud ovo vodi?” U tom pismu

¹⁴ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 45/35.

¹⁵ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 690/35.

¹⁶ Klara Pranjko, *Josip Jablanović*, Hrvatski biografski leksikon 6. Glavni urednik Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005: 212.

Jablanović je napisao: „*Lično sam nadzirao sve mere i postupke vlasti i davao potrebna naređenja i uputstva te sam lično ispitivao akta i osnovanost hapšenja i kažnjavanja.*”¹⁷ Ipak ban i kotarski načelnici koje je izravno postavljao Beograd, silom i kaznama (žandari i sudstvo u službi režima) nisu mogli zaustaviti težnju većine hrvatskog naroda koji je obrise slobode prepoznao u puštanju iz zatvora Vladka Mačeka i najavi skupštinskih izbora s više lista i kandidata.

Održavanjem Petosvibanjskih izbora 1935. godine narod je ohrabren izbornim rezultatima HSS-a počeo jače i otvorenije iskazivati neslaganje i pružati otpor, što je na prvi mah izazvalo veću agresiju žandara i nervozu kod predstavnika vlasti. Već je pri samim izborima, koji su bili javni, te neposredno nakon izbora od žandara stvarana atmosfera straha. Radili su pritisak na narod i na župnike kao utjecajne ljude u narodu kako bi glasali za Vladinu režimsku listu, a ne za listu Vladka Mačeka i HSS. Odmah poslije izbora o tome pristižu izvještaji pojedinih župnika upućeni ordinarijatu.

Župnik Raščana don Ivo Čondić javlja biskupu da se iz Splita u automobilu vraćao s Antom Luetićem¹⁸ te da ih je u Zagvozdu dočekala masa svijeta slaveći rezultate izbora. U Zagvozdu su pucale crkvene mačkule jer su žandari prvo javili kako je sve glasove dobio Bogoljub Jevtić, odnosno režimska lista. Time je dao naslutiti kako je zagvoški župnik don Ivo Sandri sklon režimu te mu je to izravno i prigovorio, priupitavši ga zašto se puca – *možda iz žalosti?* Čondić se vratio u Raštane, gdje su ga žandari uhitili u poslijepodnevnim satima, a već ranije bio je uhićen Luetić. Njih dvojicu su s još četiri uhićenika najprije pritvorili u Zagvozdu, a zatim prebacili u Imotski. Čondić hvali dio *njegovih* žandara koji su mu bili u pratnji i koji su prema njemu bili korektni. Kao glavnoga krivca naveo je žandarskog zapovjednika Iliju Gaića (u pismu biskupu naziva ga *bosanski ušljivac*), koji je sve ostale udaljio i potom nasamo maltretirao Čondića psujući mu Boga katoličkog te ga je čak i bacio na pod. Govorio mu je da je *svinja, džukela i razbojnik te da j... papu koji ga je redio*. Poslije su svi uhićenici prebačeni u Imotski, gdje su bili osuđeni na 20 dana zatvora ili na 1000 dinara globe *jer su davali lažne vijesti o izborima*. Čondić je tražio intervenciju i zaštitu biskupa jer nije napadnut samo on osobno nego i Katolička Crkva. Biskupu je kritizirao kolegu župnika iz Zagvozda Sandrija, koji se s *prozora smijao*. Naveo je šest svjedoka koji su bili spremni svjedočiti

¹⁷ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 45/35.

¹⁸ Za vrijeme NDH Ante Luetić je bio župan Velike župe Cetina sa sjedištem u Omišu.

u njegovu korist.¹⁹ Ivo Sandri na upit iz ordinarijata šalje izvještaj u kojem Gaića i ostale žandare prikazuje korektnima i u pozitivnom svjetlu. Osobno je nakon izbora bio u Mostaru, što mu je bilo opravdanje da kaže kako u događaj nije upućen, a da i *ne želi istraživati jer to može biti opasno*.²⁰ Iz Ordinarijata je upućen zahtjev za istragom Kraljevskoj banskoj upravi Primorske banovine, ali su konkretni rezultati istrage izostali.

Iz doline Neretve župnik don Serafin Puratić poslao je izvještaj o teroru žandara, gdje je u Dobranjama ubijen Ivan Veraja, a u Vidu su žandari tukli ljude koji su išli na izbore. U Vidu je dan nakon izbora došlo i do pucnjave pa su onda žandari sutradan opkolili cijelo mjesto i terorizirali stanovništvo. Većina muškaraca je pobjegla od kuće je žandari *kundače i lupaju narod*. Župnik Vuković je izbjegao u Vid, *jer ga žandari vrebaju*. Puratić traži od biskupa odgodu kanonske vizitacije zbog uzavrele situacije te intervenciju kod bana da se zaustavi teror žandara *jer oni ne slušaju ni kotarskog načelnika, nego su pod uplivom nekih koji su sada još više bijesni*. Naknadno je javio kako se situacija pogoršala i kako žandari *po selu bjesne*.²¹ Fra Ante Gnječ, župnik Pasičine, kao zamjenik kandidata za Narodnu skupštinu na režimskoj listi Bogoljuba Jevtića, izvijestio je biskupa Bonefačića o političkoj situaciji u dolini Neretve (dobio je dozvolu biskupa da bude kandidat na izborima). On piše o *nezapamćenom teroru* kojim seljaci prijete svima koji bi glasali za listu Jevtića. Spominje vješala koja su seljaci napravili u Podgradini i Slivnu kao prijetnju svima koji bi glasali za Jevtićevu listu. Gnječ biskupa izvještava pred njegov dolazak u Metković u kanonsku vizitaciju. Naveo je da župnik i dekan u Metkoviću uživa povjerenje opozicije i njezinih vođa. Gnječ je očekivao prosvjed biskupu zašto mu je uopće dozvolio da se kandidira kao i prosvjede roditelja u Slivnu i Bagalovićima koji bi mogli ne dopustiti krizmanje svoje djece. Opisao ih je kao najgore opozicionare i ekstremiste koji ne prezaju ni od čega jer poslije Petosvibanjskih izbora očekuju *proglašenje samostalne „oslobođene Hrvatske” sa svojom vladom i sa svojim novcem kunom (koji je po njihovom mišljenju već skovan i koji će nakon izbora biti u opticaju)*. *Također seljaci smatraju da Pavelić sa svojih 200.000 vojnika stoji na granici i da će teritorij nove hrvatske države biti do Drine... Župnik Slivna ne smije izaći iz kuće, vlast je uhitila devet seljaka iz Slivna, pun je zatvor seljaka izgrednika... Iz*

¹⁹ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 1404/35.

²⁰ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 1404/35.

²¹ Isto.

šume su seljaci vikali "doli kralj Petar" i "živio kralj Maček".²² Gnječ spominje i mogućnost građanskog rata u Kotaru te smatra da u takvoj predizbornoj atmosferi nema nimalo zdravog razuma i da su vlasti bile prisiljene poduzeti najstrože mjere uhićujući i zatvarajući seljačke kolovođe. U drugom izvještaju Gnječ piše o događajima u Vidu, a za koje je on doznao od žandara. Po toj verziji kroz Vid su 6. svibnja prolazili jedan žandar i jedan financ, vraćajući se s izbora. Mještani su ih napali čak i pucajući na njih. Ta je opsada potrajala do u noć, kada su ta dvojica uspjela pobjeći. Sutradan je iz Metkovića u Vid stiglo 45 žandara s dvije strojne puške i oni su blokirali cijelo naselje. Pohvatali su krivce za prethodni napad i odveli ih u Metković u zatvor. U Vidu je ostalo patrolirati 6 žandara, a u stanicu u Opuzenu njih 26. Ti su žandari stalno patrolirali u skupini od njih šest zajedno. Najveće nemire naveo je u okolici Opuzena i u Krvavcu te u Kominu i Podgradini.²³ Iz izvještaja je vidljivo kako se narod poslije izbora počeo otvoreno suprotstavljati predstavnicima i pobornicima režima – bilo da je riječ o žandarima i financima ili o pojedinim svećenicima.

S druge strane, predstavnici režimske vlasti nisu posustajali u svom teroru prema narodu, nego su ga još dodatno i pojačali. Župnik Prološca fra Lovre Kovačević, kojeg u ordinarijatu opisuju kao po naravi mirnog i trezvenog, posvjedočio je o općoj situaciji kakva je vladala Imotskom krajinom u pogledu odnosa vlasti prema narodu: *Suviše tog je nemilo poslije izbora u svoj krajini. Oružnici hvataju pravedne i mirne ljude, biju, vode u tamnicu, kotarsko načelnništvo ih osuđuje po 20 dana zatvora, a neke predaju sudu s optužbom za zaštitu države. Jadni ljudi bježe obnoć iz kuća, leže vani bojeći se kundaka. Tko smije i ima gdje, bježi u dalje krajeve. Ovoga progonstva nije naš nevoljni narod upamtio ni za turskoga zuluma... Plijene čega se dočepaju. Uskrsnuše najedanput porezi, globe i takse i drugo unazad 10 i više godina i to baš u ovo gladno i tijesno proljetno doba kad jadni narod i onako na po skapava od gladi... Nebo visoko, a zemlja tvrda; od nikle pomoći ni zaštite te ostade narod kao bespravna marva.*²⁴ Uvid u gospodarsku situaciju te godine vidljiv je u izvještajima kojima su kotarske uprave izvještavale o ekonomskim prilikama u svojim kotarima Odjeljenje za trgovinu, obrt i industriju banske uprave Primorske banovine (sastavljani su mjesečni izvještaji o ekonomskim prilikama). Takav izvještaj iz splitskog kotara

²² Isto.

²³ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 1404/35.

²⁴ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 2269/35.

s kraja 1935. godine opisuje teške gospodarske prilike uzrokovane prije svega vremenskim nepogodama (o kojima je izravno ovisio urod cjelokupne poljoprivrede, a time i prehrana stanovništva). U tom se izvještaju navodi kako je trgovina vinom slaba, a vino je bilo glavni seljački proizvod u Dalmaciji. I cijene stoke su bile niske, a zanatstvo i obrti su također bili u krizi.²⁵

Biskup Bonefačić je nakon svih nemilih događaja povezanih s izborima 5. svibnja, samo nekoliko dana nakon izbora, poslao brzojav knezu namjesniku Pavlu Karađorđeviću. Biskupovo obraćanje najvišem predstavniku vlasti dokaz je nereagiranja nižih razina vlasti. U svom brzojavu Bonefačić izravno proziva žandare za vršenje terora u više mjesta na području dijeceze (premlaćivanje djece i odraslih te jedan slučaj ubojstva). Izričito spominje žandara Iliju Gaića iz Zagvozda i njegov odnos prema don Ivi Čondiću. Bonefačić zaključuje kako *ne traži privilegije za katolike, ali zahtjeva zaštitu protiv nasilja, zadovoljštinu radi povrijeđenih katoličkih osjećaja te zakon i pravdu za sve.*²⁶ Detaljan pisani izvještaj kao potkrepa brzojavu bio je poslan na Maršalat Dvora. U Split biskupu nije stigao nikakav odgovor iz Beograda. Dapače, izgredi su se i nastavili. Ipak biskupova intervencija jasan je pokazatelj kako je on protumačio napet i konfliktan odnos režimske vlasti i naroda u svojoj biskupiji i na čiju je stranu stao te koga je smatrao odgovornim.

Vrlo brzo poslije biskupova telegrama i šutnje najodgovornijih u Prološcu je ispred župne kuće žandarski kaplar Nikola Knežević grubo napao župnika fra Lovru Kovačevića optužujući ga da je inicijator i predvodnik političkih demonstracija i nemira koji su pret hodne noći održani u tom mjestu. Napad žandara bio je na rubu fizičkog obračuna sa svećenikom koji je nasreću postupio staloženo i mirno. Knežević je župnika vrijeđao govoreći mu: „*Ti si ovo sve pripremio i predvodio, platit ćeš!*” Kovačević je odgovorio kako to nije istina i upitao ga za dokaze, a Knežević je još žešće uzvratilo: „*Ja sam ti dokaz za to. Prva kugla kad padne, tebi će u čelo!*”²⁷ Župnik Knežević je zatražio zaštitu biskupa Bonefačića koji je u svemu izvijestio Ministarstvo vojske i mornarice naglasivši kako prološki slučaj nije osamljen. Nakon provedene istrage ministarstvo je izvijestilo biskupski ordinarijat da su pritužbe župnika Kovačevića bile isti-

²⁵ DAST, 14. Ispostava banske vlasti banovine Hrvatske u Splitu (1919. – 1941.), serija 2.3.1, kutija 149, *Kronološki odlagana periodična izvješća o stanju priredne djelatnosti na području nadležnosti stvaratelja*, Split, 1935.

²⁶ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 1405/35.

²⁷ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 2269/35.

nite i da je proveden postupak protiv žandara Kneževića. To je bio rijedak slučaj intervencije vlasti u korist svećenika i naroda.

Najtragičniji događaj zbio se koncem lipnja 1935. godine u Krstaticama kada su žandari ubili Matiju Ujević iz Krivodola, a teško ranili Mandu Jurić iz Slivna. Na žandarskoj strani ključni sudionik bio je njihov zapovjednik Ilija Gaić koji je već napadao narod i svećenike te je baš njega biskup Bonefačić izričito spomenuo kao negativca u svome brzojavu knezu Pavlu Karađorđeviću. Za blagdan Presvetog Srca Isusova okupilo se u Krstaticama oko 6000 ljudi. Povod tragičnom događaju bila je najobičnija crkvena zastava iz 1908. godine koja se svake godine nosila na raznim crkvenim proslavama i koja je, uz kršćanska obilježja, bila u hrvatskim bojama crven-bijel-plav. Ta je zastava nošena i tada u procesiji, što je zasmotalo žandarima. Samu procesiju nisu prekidali premda su već tada počeli prijetiti vjernicima. Poslije bogoslužja narod se nastavio družiti i veseliti na derneku, a žandari su cijelo vrijeme i verbalno i fizički nasrtali na pojedince na kojima bi zapazili i najmanje hrvatske simbole (trobojnica ili hrvatski grb). Posebno su maltretirali mladića Milana Gudelja koji je kao zavjetovani nosio zastavu. Pokušali su od njega iznuditi priznanje kako su mu dvojica viđenijih seljaka (predvodnici i vođe naroda) zapovjedili da nosi zastavu. Kad im to nije uspjelo, pokušali su zabraniti pjevanje i klicanje Mačeku i Hrvatskoj. Agresivno su potiskivali ljude da bi im zapovjednik Gaić u jednom trenutku zapovjedio da pucaju. Poslije su se žandari pravdali da su ih iz naroda napali bacajući kamenje što su brojni svjedoci opovrgli. Toliko su bili bijesni da nisu odmah dopustili pružanje pomoći ranjenoj ženi. Kotarski načelnik je na uviđaju izjavio *da ih (narod, vjernike) tako i merita te da ih je trebalo sve zatvoriti u crkvu, baciti na njih bombe i pobiti ih.*²⁸ O tom nemilom događaju bilo je više izvještaja, a najdetaljniji je napisao župnik Slivna fra Ivan Bronić koji je i sam svemu svjedočio. Kao ubojicu naznačio je žandara Iliju Gaića, a jednog među žandarima, po nacionalnosti Slovenca, opravdava i navodi da on nije pucao. Bronić je svoj izvještaj uputio ministru Anotu Korošcu, također Slovencu i katoličkom svećeniku, ali odgovor nije dobio. Inače, iz splitskog Ordinarijata više puta su se u različitim situacijama za zaštitu obraćali Korošcu, valjda očekujući od njega više senzibiliteta budući da je i sam bio svećenik. Međutim to se pokazalo kao pogrešna pretpostavka. Jedini pravi put oslobađanja od terora diktature bio je u rukama samog naroda i njegovih sposobnosti da se politički organizira i odupre.

²⁸ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 1937/35.

Sličnih slučajeva bilo je još poput sukoba žandarskog narednika Mihajla Vujovića i župnika župe Lokva – Rogoznica don Duje Nazora²⁹ kao i župnika u Grohotama don Marina Bezića također sa žandarima i općinskim načelnikom.³⁰ Povod je uvijek bio isticanje hrvatskih nacionalnih simbola ili pjevanje domoljubnih pjesama, odnosno uzvici potpore Vladku Mačeku, HSS-u i Hrvatskoj.

Pojedini su župnici bili optuženi za političko djelovanje u korist HSS-a premda su tvrdili da to nisu bili radili te da su krivo optuženi. Načelnik općine Poljica-Priko optužio je župnike s područja svoje općine don Juru Naranču, don Stipu Kaštelana i don Duju Nazora da su ga u njegovom uredu nagovarali da ide glasati s narodom (za HSS). Ako to učini, garantirali su mu da će zauvijek biti načelnik. Načelnik je u svojim optužbama bio još konkretniji, navodeći da su don Marko Perica i don Ćiro Banić u Donjem Docu, Srijanima i Zakučcu agitirali za HSS govoreći *da će Hrvatska postati samostalna, da će postati republika, da će Maček biti predsjednik, da se neće ići u vojsku, da se neće plaćati porez, itd.*³¹ Kaštelan je sve navedeno zapisničkim putem službeno u Ordinarijatu zanijskao te je načelniku zaprijetio tužbom. Sve ako i tvrdnje načelnika nisu bile točne (u potpunosti ili djelomično), iz njih je vidljiva percepcija režimskih vlasti o tim svećenicima i njihovu opredjeljenju.

Gotovo tri mjeseca nakon izbora i nakon niza incidenata splitski kotarski načelnik obratio se biskupu Bonefačiću tražeći posredovanje i pomoć u postizanju javnog reda i mira. Krivce je vidio u mlađim ljudima, nazvavši ih *neodgovornim elementima koji vrijeđaju kralja i državu te iskaljuju mržnju prema svojim sugrađanima koji nemaju iste političke poglede kao i oni.*³² Uvjeren je da u smirivanju situacije puno mogu pomoći župnici pa moli biskupa da ih jednim dopisom potakne na to.³³ Bonefačić je odmah po primitku prosljeđio dopis kotarskoga načelnika svim dekanatima u Biskupiji.

Svi zabilježeni slučajevi svjedoče o sustavnom terorizmu koji su režimske vlasti provodile prema većini naroda (najčešće prema seljaštvu, koje je tada u Hrvatskoj činilo 78 % ukupnog stanovništva³⁴) kao i prema svećenicima koji su bili uz narod. Također svjedoče i o otporu koji je tinjao u tom istom narodu i njegovim župnicima,

²⁹ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 2007/35.

³⁰ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 2401/35.

³¹ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 1672/35.

³² NAS, uredovni spisi, 1935., br. 2069/35.

³³ Isto.

³⁴ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, Zagreb, 1940: 329.

što će biti plodno tlo za politiku HSS-a i stvaranje *hrvatskog seljačkog pokreta*. Jačanje HSS-a, njegova daljnja pobjeda na općinskim izborima 1936. godine te osnivanje različitih organizacija (Seljačke sloge, Gospodarske sloge, Hrvatskoga radničkog saveza, Hrvatske seljačke zaštite...) vodilo je k tome da se sustavni teror režimskih vlasti smanji iako je i dalje ostao prisutan.

2. DJELOVANJE HSS-A U SUODNOSU S KATOLIČKOM CRKVOM

U ljeto i jesen 1935. godine HSS je u Dalmaciji počela obnavljati svoje stare organizacije te osnivati nove, što je podrazumijevalo intenzivnu političku i opće društvenu aktivnost stranačkih prvaka. Radeći još uvijek u uvjetima službene zabrane HSS je (odnosno bivša HSS, kako su je tada nazivali) često umjesto političkih skupova koristila različite povijesne obljetnice iz hrvatske nacionalne povijesti kako bi okupila narod i pridobila ih za svoju politiku. Otpor se tada prebacio na druga, manje vidljiva područja, osobito na kulturu. Ona je postala gotovo jedini način očitovanja nacionalnog identiteta, a uz nacionalizaciju kulture važnu su ulogu odigrale simboličke manifestacije. Osmišljavaju se stranački blagdani, kojima je isprva težište na njegovanju uspomena na stranačke mučenike, naročito na Stjepana Radića i žrtve atentata u Skupštini, ali i na druge ubijene u državnim progonima. Simbolički su javni nastupi i parade imali sve važniju ulogu u potvrđivanu snage i organiziranosti *hrvatskog seljačkog pokreta*. Bio je to dio metoda koje je HSS upotrijebila u nenasilnom pružanju otpora i postizanju svojih političkih ciljeva. Na taj je način HSS ostvarila preduvjete za uspješan otpor: aktivirala je velik broj ljudi dajući im nužnu samosvijest za neposlus i otpor (postali su subjektom kako su u HSS-u voljeli reći).³⁵ Sličan je program HSS upotrijebila i u kontekstu vjerskih proslava, a nastojali su uključiti svećenike i u svoje stranačke (političke, prosvjetne i kulturne) manifestacije. U tome su redovito sudjelovali mjesni župnici i kapelani, a ponekad i biskupi. Bilo je i situacija da su na crkvenim proslavama aktivno sudjelovali i javno nastupali stranački prvaci HSS-a – poput svečanosti prigodom blagoslova spomen križa i ploče u Kuli Norinskoj u listopadu 1935. godine, u povodu 250. obljetnice oslobođenja Neretve od Turaka i 1900 godina otkupljenja po Isusu Kristu. Crkvenu proslavu u Neretvi predvodio

³⁵ Suzana Leček, *Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe HSS-a (1918. – 1941.)*, 110 godina Hrvatske seljačke stranke – zbornik radova, Zagreb, 2015: 32-33, 36.

je biskup Bonefačić, a govor je održao i narodni zastupnik HSS-a za kotar Metković Niko Bjelovučić.³⁶ U Dalmaciji su od 1935. godine među takvim manifestacijama najznačajnije bile obilježavanje 100 godina nastanka hrvatske himne *Lijepa naša*, zatim obilježavanje vezana uz don Franu Bulića, koji je preminuo 1934. godine, potom Mačekov rođendan, prosvjetne seljačke smotre u organizaciji Seljačke sloge te mise zadušnice za Stjepana Radića i druge ubijene u političkim progonima. Sve je to bio vidljiv izraz slanja jasne političke poruke režimu. U većini tih manifestacija podrazumijevalo se sudjelovanje katoličkih svećenika koji su se na skupovima najčešće pojavljivali kao govornici. Crkvena zvona redovito su se oglašavala prilikom takvih skupova (u znak podrške i slavlja). Dio manifestacija uključivao je odlazak u crkvu i bogoslužje, što je onda isto tako postajao jedinstveni događaj pod okriljem HSS-a.

HSS je u rujnu 1935. godine organizirala masovan odlazak svojih pristaša iz Splita i Dalmacije u Zagreb na otkrivanje spomenika don Frane Bulića. Bilo je to pravo stranačko hodočašće, kako bi se u Zagrebu pokazala organiziranost HSS-a u Splitu i Dalmaciji. Iz Splita je doputovalo nekoliko tisuća ljudi zajedno sa stranačkim prvacima. Hodočašće Dalmatinaca u Zagreb, u čast don Frane Bulića, imalo je i svoj vjerski dio programa, koji se sastojao od mise u zagrebačkoj katedrali koju je predvodio hvarski biskup Mihovil Pušić. Okupljene je pozdravio i zagrebački nadbiskup Antun Bauer, a poslije mise svi su zajedno, i prvaci HSS-a i crkveni velikodostojnici, otišli do spomenika pokraj Sveučilišne knjižnice koji je tom prigodom svečano otkriven (nije bio prisutan splitski biskup Bonefačić).³⁷

U Splitu i u cijeloj Dalmaciji organizirane su u prosincu 1935. i tijekom 1936. godine proslave stogodišnjice hrvatske himne. Najveća proslava organizirana je u Splitu, kao središtu Banovine i najvećem gradu u Dalmaciji. Iz Zagreba su tom prigodom došli zastupnici Jakov Jelašić i Ivan Peštaj (bliski Mačekovi suradnici). Proslava je organizirana u nedjelju, a ujutro na samome početku prvo je održana misa u katedrali koju je uz kanonike Antu Milića i Urbana Krizomalija predvodio splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić. Na

³⁶ Jadranski dnevnik, godina II: broj 231 od 3. listopada 1935: 7.

³⁷ Uz već spomenute prvake HSS-a iz Dalmacije bio je prisutan i Ante Trumbić te hvarski biskup Mihovil Pušić, grkokatolički vladika Dionizije Njaradi, mnogo kanonika i drugih svećenika. U ime društva Bihać sudjelovao je Ljubo Karaman, a u ime Arheološkog muzeja Mihovil Abramić. Uz autora spomenika Franju Kršinića bio je i Ivan Meštrović. Okupljenima su se obratili gradonačelnik Erber, biskup Pušić, Albert Bazala u ime JAZU-a, don Lovre Katić, Antun Barac, Filip Lukas i Janko Šimrak. (Novo doba, godina XVIII: broj 216 od 16. rujna 1935: 1-2.)

misi su kao na sastavnom dijelu proslave bili izaslanici iz Zagreba zajedno sa stranačkim prvacima iz Splita.³⁸ U sljedećim danima i mjesecima održan je cijeli niz proslava u manjim dalmatinskim mjestima u povodu stote godišnjice hrvatske himne. Sve su te proslave organizirane na sličan način, a zajedničko im je obilježje da su se iz polazišno kulturnih manifestacija pretvarale u političke skupove HSS-a. U Makarskoj je 20. prosinca 1935. godine organizirana velika proslava stogodišnjice hrvatske himne *Lijepa naša*, na kojoj se okupilo oko 6.000 ljudi iz cijeloga Makarskog primorja. Pred crkvom na središnjem Kačićevom trgu održan je skup. Uz govornike iz reda HSS-a nastupila su i dvojica svećenika: profesor franjevačke teologije u Makarskoj fra Božo Vuco i župnik Brela don Ante Soljanić. Zastupnici su govorili o političkom programu HSS-a te su pozvali prisutne (i seljake i radnike i građane) *da taj program slijede do zajedničke pobjede te su upozorili na protivnike i s lijeve i s desne strane političkog spektra*, a svećenici su *veličali hrvatsku himnu te su govorili o slavnoj hrvatskoj prošlosti*.³⁹

Proslave stote obljetnice hrvatske himne diljem Dalmacije (pa tako i Splitske i makarske biskupije) bile su prvi veliki kulturni i javni događaji nakon Petosvibanjskih izbora koji su imali značajnije otpora prema diktaturi te su istodobno iskazivali i izgrađivali hrvatski nacionalni identitet, što je onda prerastalo u politički otpor režimu pod vodstvom HSS-a i njezinih organizacija. U tim je proslavama, osim HSS-a, sudjelovala najviše Katolička Crkva (ponajprije preko župnika) kao i druga udruženja, poput Hrvatskog kulturnog društva *Napredak*.

Uz prosvjetne i kulturne manifestacije HSS je u jesen 1935. otpočela otvoreno i snažno političko djelovanje, a pri tome su prvake HSS-a, gotovo svagdje gdje su dolazili, dočekivali i pozdravljali župnici (ponekad su i potpuno ravnopravno s njima nastupali na skupovima). Prije izbora u veljači stav biskupa Bonefačića bio je da se svećenici trebaju držati izvan aktivne politike i da trebaju biti oprezni u slučaju mogućih *nemira i otpora stanovitih elemenata prema organima vlasti*.⁴⁰ Nakon izbora svećenici se češće pridružuju različitim skupovima i manifestacijama HSS-a pa tako i onim izrazito političkog karaktera. Tako su župnici iskazivali ne samo svoje osobno mišljenje nego su pratili i raspoloženje većine svojih

³⁸ Novo doba, godina XVIII: broj 274 od 23. studenoga 1935: 3; broj 293 od 16. prosinca 1935: 1-3; Jadranski dnevnik, godina II: broj 314 od 16. prosinca 1935: 1-3.

³⁹ Jadranski dnevnik, godina II: broj 318 od 21. prosinca 1935: 3.

⁴⁰ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 622/35.

vjernika. U suprotnom je znalo doći do sukoba između župnika i župljana, kao što je bio slučaj u Podgori, u što se izravno bio uključio i narodni zastupnik HSS-a iz Makarskog kotara Stipe Matijević. Župnik Podgore don Marko Devčić glasao je za Vladinu režimsku listu, a ne za HSS. To je bio povod da je, uz cijeli niz drugih optužbi (prvenstveno da su u mjestu maha uzeli komunisti), oko 200 mještana Podgore potpisalo pismo biskupu Bonefačiću u kojem se traži Devčićeva smjena. U tome im se pridružio i Matijević, koji je Bonefačiću napisao da je pet puta obišao sva sela u Makarskom primorju radeći da *omete protuujerske i protuhrvatske komuniste* te da je u tome i uspio *s našim dičnim svećenstvom koje staje uz svoj hrvatski narod*.⁴¹ U tom smislu kao negativca optužuje Devčića sugerirajući njegovu smjenu.

Pravci HSS-a Paško Kaliterna, Edo Bulat i Ante Mijić posjećuju zaleđe Splita – mjesta Donji Dolac, Bisko i Krušvar. U Donjem Docu dočekao ih je i pozdravio župnik don Ivan Banić, a na povratku iz Donjeg Doca odlaze u Bisko, gdje ih je pozdravio župnik don Marin Babin.⁴² U Lećevici je dobro posjećen skup HSS-a otvorio župnik fra Petar Glavaš, koji je prvake HSS-a pozdravio *u ime naroda siromašne Lećevice i svećenstva općine*.⁴³ I u Gatima je održan sastanak pristaša HSS-a, a otvorio ga je župnik don Stipe Kaštelan.⁴⁴ Običaj nazočnosti katoličkih svećenika, najčešće mjesnih župnika, na sastancima i skupovima HSS-a nastavljen je u Splitskoj i makarskoj biskupiji (i šire u cijeloj Dalmaciji) i sljedećih mjeseci i godina. U Baškoj Vodi je 13. rujna 1936. godine održan veliki skup HSS-a, na kojem su se okupili pristaše HSS-a iz Makarskog primorja, Brača, Splita, Omiša, Imotskoga, Vrgorca, Metkovića... Mačekov izaslanik bio je narodni zastupnik Bariša Smoljan, uz kojeg su kao govornici nastupili narodni zastupnici Ivan Čelan, Paško Kaliterna, Ivan Petar Mladineo, Stipe Matijević, tajnik kotarske organizacije HSS-a Juraj Jurišić i lokalni župnik fra Petar Paviša.⁴⁵ Nedugo nakon skupa u Baškoj Vodi Paško Kaliterna i Edo Bulat bili su u Svinišću na svečanoj posveti zastave (barjaka) tamošnje organizacije HSS-a. Posvetu je izvršio ispred crkve župnik don Stipe Kaštelan, koji

⁴¹ NAS, uredovni spisi, 1935., br. 695/36.

⁴² Novo doba, godina XVIII: broj 205 od 2. rujna 1935: 3; broj 210 od 9. rujna 1935: 2.

⁴³ Novo doba, godina XVIII: broj 226 od 27. rujna 1935: 6.

⁴⁴ Novo doba, godina XVIII: broj 257 od 4. studenoga 1935: 5.

⁴⁵ Novo doba, godina XIX: broj 215 od 14. rujna 1936: 5.

je govorio o značenju narodne zastave. Poslije njega politički govor održao je Paško Kaliterna.⁴⁶

Posvete (blagoslovi) zastava (barjaka) različitih organizacija HSS-a na svim razinama bili su česti obredi, koji su obavljani ispred crkve ili u crkvi za vrijeme bogoslužja – uvijek u okviru stranačkog skupa HSS-a. Time se iskazivala povezanost politike i vjere (HSS-a i Katoličke Crkve) te se naglašavala moralno-vjerska obaveza onih koji tu zastavu slijede kao kršćani, odnosno pristaša koji slijede politiku HSS-a i njezinoga vodstva. Zastava (barjak) bi uvijek imala i kuma, a to je u pravilu bio netko od prvaka HSS-a ili neki ugledni pojedinac iz lokalne zajednice (član i pristaša HSS-a). Takve su posvete bilo vrlo česte i iznimno posjećene.

U kolovozu 1936. godine biskup Bonefačić je, potaknut situacijom u župama i upitima koji su mu bili upućeni, objavio detaljne i precizne upute po pitanju blagoslova zastava HSS-a. U svojim uputama Bonefačić govori o zastavama ogranaka Hrvatske seljačke sloge, koja je bila prosvjetna organizacija Hrvatske seljačke stranke, a obadvije su imale istu skraćenicu – HSS. Te su zastave bile u narodnim hrvatskim bojama crven-bijel-plavi, s natpisom HSS. Kako bi se izbjegle *nepoznаницe i sukobi*, Bonefačić je svećenike uputio da smiju blagosloviti zastave pod uvjetom da *zastava ne pripada društvu koje bi bilo neprijateljski raspoloženo prema Katoličkoj Crkvi ili koje bi Crkva osuđivala, da sama zastava ne nosi nikakav znak koji bi bio sam po sebi nedozvoljen ili osuđen te da se blagoslov održi u mirnim uvjetima i bez sile*. Ako su ti uvjeti bili ispunjeni, biskup je dopustio blagoslov zastava prema obrascu Rimskog obrednika te je izričito naveo *da se mogu blagoslivljati zastave Hrvatske seljačke sloge kao prosvjetne organizacije. Takav se blagoslov može izvršiti u prostorijama organizacije ili na javnom mjestu ili pred ulazom u crkvu*. Bonefačić je na kraju naglasio i savjetovao *da budući je Crkva izvan političkih stranaka i nad političkim strankama, neće se miješati u stranačku politiku te da se ne blagoslivljaju zastave političkih stranaka. Takve zastave, makar blagoslovljene, ne smatraju se crkvenim nego svjetovnim zastavama pa se ne mogu nositi u liturgijskim ophodima niti unositi u crkvu osim ako ta organizacija, kojoj zastava pripada, nema za sebe kakvu službu*.⁴⁷ U svojim je uputama Bonefačić bio potpuno jasan – nije dopuštao blagoslov zastava koje bi pripadale političkim organizacijama (ograncima) HSS-a. Međutim, u župama se ta uputa nije u potpunosti provodila jer su osim zastava prosvjet-

⁴⁶ Novo doba, godina XIX: broj 228 od 29. rujna 1936: 3.

⁴⁷ NAS, uredovni spisi, 1936., br. 2319/36.

ne organizacije Seljačke sloge češće blagoslivljane zastave mjesnih organizacija Hrvatske seljačke stranke (kao političke organizacije). U Kučićima je 18. listopada 1936. godine obavljena posveta zastave na svečanosti na kojoj je kao Mačekov predstavnik bio Paško Kaliterna. U Kučiće su osim domaćih ljudi došli i Omišani, tako da je proslava dobila širi karakter. Posveta je obavljena pred crkvom ispod podignutoga slavoluka s natpisom „živio Maček“ i „živila Hrvatska“, a zastavu je posvetio župnik don Marko Luetić. Kaliterna je pri tome održao politički govor *pozivajući okupljeni narod na vjernost vođi dr. Mačeku, Hrvatskoj seljačkoj stranci i narodnoj zastavi*.⁴⁸ Na Šolti je 11. studenoga 1936. godine održan predizborni skup u sklopu kojega je posvećena zastava bivše HSS za mjesnu organizaciju Donjeg Sela. Zastavi je kumovao u Mačekovo ime Paško Kaliterna, a kume su bile gospođe Berković i Giunio (supruge prvaka HSS-a u Dalmaciji). Nakon svečane posvete zastave Donjeg Sela koju je obavio župnik don Toma Bavčević, narod je u povorci otišao na mjesto održavanja skupa koji je otvorio načelnik općine Šolta Ivan Cecić (tada kandidat za načelnika).⁴⁹ Dva dana prije posvete zastave župnik Bavčević je poslao upit Ordinarijatu može li blagosloviti tu zastavu uz obrazloženje *da bi u protivnom moglo nastati negodovanje među pučanstvom cijelog sela (barem velike većine)*.⁵⁰ Iz Ordinarijata su mu dan prije održavanja skupa HSS-a odgovorili kako se treba držati biskupovih uputa na tu temu iz kolovoza 1936. godine koje su upućene svim dekanatima u biskupiji, odnosno da se političke zastave ne mogu blagoslivljati. Ponovljeno je da se mogu blagosloviti zastave Hrvatske seljačke sloge, uz napomenu da *nije shodno da u toj prilici svećenik govori*.⁵¹ Odgovor mu je očito stigao sa zakašnjenjem, a ostaje i nejasnoća kako Bavčević nije bio upoznat s okružnicom poslanom dekanatima u kolovozu.

Posvete političkih zastava HSS-a i s njom povezanih organizacija nastavljene su i sljedećih godina. Te su se učestale manifestacije pretvorile u čin simbolične političke inicijacije kroz koju su se regrutirali članovi i pristaše HSS-a te su tom prilikom prisezali na vjernost hrvatskoj zastavi (barjaku), odnosno HSS-u. Poslije povratka iz emigracije 1937. godine August Košutić je kao potpredsjednik

⁴⁸ Slavko Kovačić, *Konferencije i skupovi Hrvatske seljačke stranke održani u našem užem kraju prije općinskih izbora godine 1936.*, Zov rodnih ognjišta, godina XXV, broj 2(49), 2019: 22-27; Jadranski dnevnik, godina III: broj 245 od 20. listopada 1936: 5.

⁴⁹ Novo doba, godina XIX: broj 266 od 12. studenoga 1936: 3.

⁵⁰ NAS, uredovni spisi, 1936., br. 2947/36.

⁵¹ Isto.

HSS-a i najviši stranački dužnosnik počeo redovito dolaziti u Dalmaciju (Maček je u Dalmaciju često slao svoje izaslanike, ali sam u to vrijeme nije nikada bio u Splitu i Dalmaciji). Prvi Košutićev posjet Dalmaciji i području Splitske i makarske biskupije kulminirao je 25. srpnja 1937. godine velikim stranačkim skupom u Omišu, na kojem se okupilo nekoliko tisuća pristaša HSS-a. Košutić je najprije s dvanaest narodnih zastupnika prisustvovao misi koju je predvodio omiški župnik i na kojoj je blagoslovljeno jedanaest zastava organizacija HSS-a. Poslije mise stranački prvaci HSS-a održali su uobičajene govore.⁵² Košutić je ponovno u Dalmaciji bio u rujnu te godine, gdje je u Sinju održao veliki skup HSS-a, na kojem je bilo nekoliko tisuća ljudi. Sinjski župnik fra Andrija Zjačić služio je misu i blagoslovio zastave mjesnih organizacija HSS-a iz svih sela Sinjskoga kotara, ističući *da je čitav hrvatski narod odan i vjeran politici koju vodi dr. Vladko Maček*.⁵³

Na području susjednih dalmatinskih biskupija mjesni su biskupi otvoreno nastupali na velikim političkim skupovima HSS-a – pri tome blagoslovljavajući zastave i držeći govore.⁵⁴ Posvete zastava stranačkih organizacija HSS-a nastavljene su za cijelo vrijeme njezinog stranačkog djelovanja, odnosno do početka Drugoga svjetskog rata. U ljeto 1939. godine u Katunima je župnik posvetio 9 mjesnih zastava HSS-a, a poslije je održan HSS-ov politički skup.⁵⁵ U

⁵² Milica Devčić Radić, *Božićnica, seljački prosvjetno-politički zbornik i kalendar za 1939. godinu*, Zagreb, 1938: 104-105; Novo doba, godina XX: broj 162 od 15. srpnja 1937: 3; broj 165 od 19. srpnja 1937: 3; broj 171 od 26. srpnja 1937: 5; broj 175 od 30. srpnja 1937: 6.

⁵³ Milica Devčić Radić, *Božićnica, seljački prosvjetno-politički zbornik i kalendar za 1939. godinu*, Zagreb, 1938: 114-115; Novo doba, godina XX: broj 224 od 27. rujna 1937: 1.

⁵⁴ U Šibeniku je početkom srpnja 1938. godine održan veliki skup HSS-a, na kojem je bilo oko 30.000 ljudi. Uz Augusta Košutića i mnogobrojne prvake HSS-a na skupu je govorio i šibenski biskup Jerolim Mileta koji je blagoslovio hrvatske zastave svih organizacija HSS-a iz Šibenskog kotara. (Milica Devčić Radić, *Božićnica, seljački prosvjetno-politički zbornik i kalendar za 1939. godinu*, Zagreb, 1938: 124-128; Novo doba, godina XXI: broj 154 od 4. srpnja 1938: 1; Seljački dom, godina XXVI: broj 30 od 7. srpnja 1938: 1-2; Jadranski dnevnik, godina V: broj 139 od 15. lipnja 1938: 3.)

U rujnu 1938. godine u Supetru je održan veliki skup HSS-a na kojem je bilo više od 12.000 ljudi te je obavljena posveta zastava iz 22 organizacije HSS-a s otoka Brača. Na otvorenome je bila služena misa koju je predvodio mjesni kapelan Ante Krstulović, a potom je uslijedila posveta 22 zastave organizacija HSS-a otoka Brača, koju je obavio hvarski biskup Mihovil Pušić. Mačekov izaslanik Ivan Pernar u svome je govoru nadovezujući se na biskupa Pušića rekao: *Kad su se dvije snage udružile, a to su Katolička Crkva i hrvatska sloga, nema sile koja može slomiti hrvatski narod...* (Novo doba, godina XXI: broj 213 od 12. rujna 1938: 5.)

⁵⁵ Novo doba, godina XXII: broj 201 od 28. kolovoza 1939: 5.

Splitu je početkom prosinca 1940. godine organizirana velika proslava HSS-a u povodu posvete zastava gradske organizacije HSS-a i omladine HSS-a, koje je posvetio fra Karlo Nola u franjevačkoj crkvi na Dobrome.⁵⁶

Uz blagoslov zastava (što je bilo češće i radilo se tijekom cijele godine) središnja godišnja manifestacija HSS-a bio je rođendan i imendan Vladka Mačeka (19. i 20. srpnja). Ta je proslava poslije 1935. godine uzela toliko maha da je nadmašila bilo koji drugi službeni državni praznik. Formalno je to bila kulturno-zabavna priredba, ali je u sebi nosila jasnu političku poruku. Na toj organizacijskoj (vanjskoj) razini proslava se sastojala od iluminacija, odnosno paljenja vatri po istaknutim visinskim kotama koje okružuju mjesto proslave, formiranja svečanih povorki koje su okićene zastavama uz pratnju glazbe i/ili zbora defilirale cijelim mjestom, ukrašavanja cijelog mjesta i isticanja hrvatskih zastava, što se posebno odnosilo na mjesto središnjeg okupljanja Mačekovih pristaša, održavanja političkog skupa, održavanje svečanih akademija i zabava (uobičajeno u večernjim satima), itd. Tako se izgrađivao neprikosnoveni autoritet predsjednika HSS-a, a donekle se izgrađivao i njegov kult ličnosti – najčešće je nazivan *vođa hrvatskog seljačkog pokreta*. Crkve su kao središnje i istaknute građevine mogle poslužiti kao vidljivo mjesto za isticanje HSS-ovih i nacionalnih simbola, a uz to su kao vjerski objekti imale simboličko značenje, što je išlo u korist HSS-u.

U prvim godinama *hrvatskoga seljačkog pokreta* biskup Bonifačić podupire svećenike koji ne žele sudjelovati u proslavi Mačkova rođendana i daje im za pravo da ne dopuste korištenje crkava u tu svrhu jer su smatrali da *crkva nije niti smije biti poprište političko-stranačkih borbi*.⁵⁷ Župnik iz Kaštel Gomilice don Pavao Matovac požalio se Ordinarijatu da su dvije godine zaredom remete kao pristaše HSS-a koristile crkvu u svrhu proslave Mačkova rođendana, a da njega kao župnika nisu ništa pitali. Prvo su 1936. zvonili tijekom proslave, a 1937. godine su otišli i korak dalje, pa su uz zvonjenje zvona na zvoniku zapalili vatre i izvjesili zastavu. Matovac je istaknuo kako u župi ima i onih koji ne dijele njihove političke stavove te ih je upozorio da to više ne rade. Kako su sljedeće godine to ponovili u još većoj mjeri, župnik se obratio Ordinarijatu, tražeći da se stane na kraj njihovoj samovolji. Pri tome je sa sebe skinuo svaku odgovornost u slučaju intervencije vlasti. Uz namje-

⁵⁶ Novo doba, godina XXIII: broj 291 od 8. prosinca 1940: 2; broj 292 od 9. prosinca 1940: 9-11.

⁵⁷ NAS, uredovni spisi, 1936., br. 2068/37.

ru očuvanja crkvene apolitičnosti sigurno je i strah od odmazde režimskih vlasti bio jak motiv župniku da reagira na takav način. Bonefacić potom piše Kotarskom načelništvu imenujući prozване remete, a njihov postupak naziva *nezakonitim prisvajanjem prava da upotrebljavaju crkvene predmete za svrhe za koji oni nisu i stvaranje nemira u selu radi toga što ih ima koji misle drugačije*.⁵⁸ Budući su zlorabili crkvu, predlaže da ih se pozove na red i ispita tko im je naredio da to rade. Dakle, biskup ih prijavljuje vlastima. Jačanjem i boljom organizacijom HSS-a proslava Mačekova imendana i rođendana postala je službeni događaj. Formiran je odbor za proslavu, koji je onda u ime splitske *Izborne kancelarije dr. Vladimira Mačeka* koordinirao sva događanja. Narodni zastupnik i splitski prvak HSS-a Paško Kaliterna zatražio je 1939. godine u ime svoje kotarske organizacije i odbora za proslavu od Ordinarijata dopuštenje da se u Splitu zvonjenjem crkvenih zvona najavi početak proslave *da bi se na taj način pokazala nerazdvojiva veza hrvatskog naroda i Katoličke crkve*.⁵⁹ Kaliterna nije iz Ordinarijata dobio službeni odgovor, dopis je spremljen *ad acta*, a crkvena zvona su te godine u Splitu svečano zvonila za početak višednevne proslave Mačekova imendana i rođendana.⁶⁰

ZAKLJUČAK

HSS je kroz razne oblike svoga djelovanja pokušavala uključiti i predstavnike Katoličke Crkve, znajući da tako na svoju stranu dobiva utjecajnu instituciju u koju narod ima povjerenja i koja je povijesno imala veliku ulogu u očuvanju hrvatskog identiteta. Katolički svećenici Splitske i makarske biskupije koji su se isticali u javnim nastupima i u suradnji s HSS-om činili su to kao vjerski predstavnici, ali i kao narodni predvodnici, tribuni koji su se zalagali za političku slobodu i ravnopravnost hrvatskog naroda. U tome nije bilo razlike između redovnika i mirskih svećenika, a po svojoj službi najčešće su s HSS-om surađivali župnici. Oni su, dijeleći s narodom dobro i zlo, dijelili i tadašnje većinsko političko opredjeljenje, pridružujući se politici *hrvatskog seljačkog pokreta* koji je predvodila HSS i Vladko Maček. Svećenici koji su bili pobornici režimske vlasti bili su u velikoj manjini, a bilo je i onih koji su željeli pošto-poto zadržati osobnu političku neutralnost kao i neutralnost institucije koju su predstavljali. Splitski i makarski biskup Kvirin

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Novo doba, godina XXII: broj 165 od 17. srpnja 1939: 1.

Klement Bonefačić isticao je načelo nemiješanja Crkve u politiku, ali je isto tako zauzimao stranu istupajući prema vlastima u obrani potlačenog naroda i svojih svećenika – za njihova vjerska i ljudska prava. Kako je jačao *hrvatski seljački pokret*, tako je jačao i njegov utjecaj na Crkvu. Uz borbu za politička prava i gospodarski napredak zajednički im je bio i negativan odnos prema komunizmu kao i drugim totalitarnim režimima.

CATHOLIC CHURCH AND CROATIAN PEASANT MOVEMENT IN THE EXAMPLE OF SPLIT AND MAKARSKA DIOCESE

Summary

This paper analyses the relationship between the Catholic Church and opposition Croatian Peasant Party as well as the ruling state regime in the Kingdom of Yugoslavia in the example of Split and Makarska Diocese in the period between 1935 and 1939. In that period the Croatian Peasant Party actualized the resolution of political position of the Croats in monarchist Yugoslavia by creating all national *Croatian Peasant Movement* which they used for imposing a political issue, known as *Croatian Issue*, as the most important one. In those significant political and social affairs, priests and bishops did not stay away. Church did not act as a political organization, but some priests were politically engaged – mostly on the side of the Croatian Peasant Party, but also on the side of Government. In this context, the paper, primarily based on archive and news sources, describes the activity of clergy of the Catholic Church in Split and Makarska Diocese in a very intensive and turbulent period.

Key words: Croatian Peasant Party, Catholic Church, Croatian Peasant Movement, elections, priest, regime